
Environmentální krize a konec filosofie

Tomáš Korda

Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
t.korda@seznam.cz

Prostřednictvím Hegelovy filosofie ducha předkládaná studie usiluje ospravedlnit Descartovo „umrtvení“ přírody na *res extensa* jakožto výlučnou podmínku možnosti řešení environmentální krize. Má odhalit, že moderní vykořisťující vztah člověka k přírodě není základem environmentální krize, nýbrž základem jejího řešení. Toto odhalení odvrací naši pozornost od (teoretického) soustředění se na základ a nutí vyjít vstříc (praktickému) každodennímu životu. Toto „překonání zprostředkování“ ústí ve stanovisko „reflektované naivity“, které ví, že nemá „přehodnocovat“ kapitalismem institucionalizovaný instrumentální vztah člověka k přírodě, nýbrž ho konsekventně naplňovat, aby lidstvo vymáhalo energii z přírody ještě efektivnějším způsobem a tím vytlačilo z trhu způsob méně účinný. Příslibem je, že ještě efektivnější vymáhání energie z přírody dovolí ponechat přírodu zasaženou méně účinným vymáháním nedotčenou ve smyslu Heideggerova konceptu *Gelassenheit*.

Klíčová slova: duch, ekologická krize, EROI, Gelassenheit, Hegel, Heidegger, jaderná energie, modernita, osvícenství, *res extensa*, technologie

„Nouzí je ekologická krize, ctností je nové teleologické myšlení, poznání, že člověk může existovat lidsky důstojně jen tehdy, když přijme to, čím se podle Aristotela odlišuje od všech živých bytostí – totiž nechat být to, co je.“

Spaemann & Löw, 2004

Úvod

Termíny environmentální krize, globální oteplování či změny klimatu se staly ve veřejném prostoru nepřeslechnutelnými. Podle jedné krajní interpretace svědčí o krizi zcela základního vztahu člověka k přírodě. Naše panství nad přírodou čelí problémům, které si samo generuje. „Alternativa tedy zní: buď se podaří vládu člověka nad přírodou integrovat do nového neurčitě se rýsujícího vztahu člověka a přírody, anebo se sám člověk stane obětí své vlastní vlády nad přírodou.“¹ Buď přehodnotíme svůj vykořisťující vztah k přírodě, anebo nám hrozí zánik.

Po původním základu, jakým je zmíněný vztah člověka k přírodě, se táže filosofické myšlení.² Interpretuje fenomény zprostředkovaně z hlediska jejich kořenů, základů, příčin či původů, a proto je kritické vůči naivním pohledům, jež berou věci bezprostředně tak, jak jsou. Ani „věc“, jakou je environmentální krize, nechápe filosofie „povrchně“, a proto její intuitivní řešení v podobě zintenzivnění technologického rozvoje pokládá spíše za součást problému než řešení.

Existuje celá řada kořenů environmentální krize, na které filosofické myšlení upozorňuje. Marxem inspirovaní myslitelé považují za základ environmentálních problémů samotný kapitalismus, který přírodu umrtvuje a komodifikuje.³ Kromě toho má kapitál vnitřní potřebu

---

1 Spaemann & Löw (2004, s. 299).

2 Např.: „Je zvláštností filosofického myšlení, že se vždy pohybuje ve víru, který vede do původního základu.“ Heidegger (2002, s. 32).

3 Brennan (2000, s. 5).

neustále růst,⁴ avšak zdroje jsou omezené,⁵ takže zachování zisku a zachování přírodního prostředí se vzájemně vylučuje.⁶

Jiní se vrací k židovsko-křesťanské tradici. Lynn White pokládá křesťanství za „nejvíce antropocentrické náboženství, jaké svět kdy spatřil“.⁷ Ale už dříve v knize Genesis najdeme výzvy k tomu, aby si člověk přírodu podmanil. „I řekl Bůh: Učiňme člověka, aby byl naším obrazem, podle naší podoby. Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem, plazícím se po zemi.“⁸

Když si židovsko-křesťanskou tradici spojíme dohromady s kapitalismem, nejspíše uvidíme kořen ekologické krize v protestantské etice, která se stala duchem kapitalismu především díky tomu, že prosadila étos světské práce.⁹ „Výkon reformace jako takové spočíval především v tom, že – v kontrastu proti katolickému pojetí – značně vzrostl mravní akcent a náboženská prémie za práci vezdejší uspořádanou v povolání.“¹⁰

Jestliže sebedestruktivní panství člověka nad přírodou má v rovině náboženské vrchol v protestantismu, v rovině filosofické najdeme před jmény jako Hobbes, Bacon, Galileo nejspíše na prvním místě „černé listiny“ Descarta.¹¹ To jeho považujeme za průkopníka vědecko-mechanistického chápání přírody a otce zakladatele moderní vědy.¹² Byl to Descartes, jenž dokonale formuloval redukci přírody na neživou materii, na „mrtvou *res extensa*, která jen vyplňuje prostor“.¹³ To Descartes na-

---

4 „V průběhu celých dějin kapitalismu byla skutečná složená míra růstu přibližně 2,25 procenta ročně (ve 30. letech byla záporná, v období 1945–1973 pak mnohem vyšší, skoro 5 procent za rok). V současnosti se ekonomové a finanční média shodují v názoru, že ‚zdravá‘ kapitalistická ekonomika, v níž většina kapitalistů dosahuje na přiměřený zisk, expanduje o 3 procenta ročně. Jestliže roste méně, je ekonomika považována za stagnující. Jestliže spadne pod jedno procento, začne se ze všech stran mluvit o recesi a krizi (mnoho kapitalistů nedosahuje žádný zisk).“ Harvey (2012, s. 34).

5 Viz např. významná zpráva Římského klubu *Meze růstu*. Meadows et al. (1972).

6 Brennan (2000).

7 White (1967).

8 Bible, Gn, 1, 26.

9 Weber (2009).

10 Tamtéž, s. 236.

11 Vetlesen (2015, s. 130).

12 Merchant (1980, XXI).

13 Karásek (2017, s. 37).

pomohl matematizaci přírody, on vyčlenil vědomí ze svého kontextu¹⁴ a přírodu ponížil na „skladiště materiálů“.¹⁵

Když v *Rozpravě o metodě* čteme, že bychom našich poznatků o přírodě mohli „užít ke všem účelům, ke kterým se hodí, a tak se učinit jakoby pány a vlastníky přírody“,¹⁶ autor tím prý metodologicky ospravedlňuje manipulaci s přírodou,¹⁷ a potvrzuje tím, že náležitý přístup k přírodě je vykořisťující.¹⁸ Descartův „mechanistický světonázor trvá dodnes coby legitimizující ideologie industriálního kapitalismu a jeho inherentní etiky dominance nad přírodou“.¹⁹ Z čehož Merchant dovozuje předem očekávaný závěr, že „mechanistické myšlení a industriální kapitalismus leží u kořene mnoha dnešních environmentálních problémů“.²⁰

Friedrich Schelling nazývá vykořisťující vztah člověka k přírodě vztahem „ekonomicko-teleologickým“²¹ a kromě Descarta je pro něho čelním protagonistou tohoto přístupu Gottlieb Fichte. Stačí si připomenout Fichtovo negativní vymezení přírody jako Ne-já, aby nebylo pochyb, že Já má k přírodě instrumentální vztah.²² Ve výsledku k ní přistupuje za účelem si ji podrobit. Tento účel je však vůči přírodě vnější, protože lze stěží hájit tvrzení, „že kámen měl sloužit ke stavbě“²³ nebo že vnitřní účel stromu spočívá v poskytnutí materiálu pro dřevostavby.

Tento způsob vztahu k přírodě je podle autorů *Dialektiky osvícenství* předjednan instrumentální racionalitou, jež nemá povrchní původ v 17. století, kdy vznikal protestantismus a naplno se roztáčela kola kapitalu, nýbrž svými kořeny sahá až před počátky křesťanství a vyrůstá

14 Vetlesen (2015, s. 57).

15 Evernden (1993, s. 54).

16 Descartes (2016, s. 47).

17 Merchant (1992, s. 46).

18 Passmore (1975, s. 256).

19 Merchant (1992, s. 61).

20 Tamtéž. *Ego-centrickou etiku spojenou s tímto mechanistickým světonázorem pak podle Merchanta zpochybňuje jednak princip preventivních opatření a jednak etika *eko-centrická* (tamtéž). Ani slovem nejmenuje plody plynoucí z mechanistického pohledu na přírodu. Namísto nich vidí pouze jeho záporné stránky a negativní důsledky. Taková kritika je proto jednostranná a vnějšková.*

21 Srov. Karásek (2017, s. 30, 32).

22 Tamtéž, s. 30.

23 Kant (2011, s. 68).

z vyjití člověka z mytického světa.²⁴ Tehdy „mýtus přechází v osvícenství a příroda v pouhou objektivitu“.²⁵ Od té doby si člověk instrumentalizuje přírodní prostředí. Vyrábí si nástroje a jejich prostřednictvím, tedy technologicky, obrací přírodu za jejími zády proti ní samé. Umrtvuje si ji a přetváří ji na energetický zásobník, který je tu v pohotovosti, k dispozici, aby okamžitě poskytoval užitek a reagoval na povely a rozkazy ze strany člověka.

Protože filosofie interpretuje ekologickou krizi rámcově výše načrtnutým způsobem, vrací si sama krev do žil, a to v případě, že vyjdeme z názoru jednoho myslitele, který tvrdí, že filosofie již skončila a její konec se ukázal „jako triumf říditelného ustavování vědecko-technického světa a tomuto světu přiměřeného společenského uspořádání“.²⁶ Pokud je totiž environmentální krize krizí vědecko-technického světa, který proto přestal triumfovat, implikuje tato krize „světové civilizace založené v západoevropském myšlení“²⁷ renesanci filosofie.

Proč přitakat osvícenství

Výše načrtnutou filosofickou interpretaci ekologické krize podrobím kritice, která dovolí se radovat z konce filosofie a rozpustí obavy z její možné renesance. Využijí k tomu Hegelovu filosofii ducha, jejíž pomocí přitakám osvícenskému panství nad přírodou, které se dialekticky obrátilo proti svému otci zakladateli: člověku.²⁸ Cena za přitakání vědecko-technickému světu je taková, že vůči osvícenství, kapitalismu, vykořisťování přírody, instrumentální racionalitě – slovy Margaret Thatcherové – neexistuje žádná alternativa, tudíž řešení environmentální krize je nutné hledat *v rámci* vykořisťujícího vztahování se člověka k přírodě.

Když bychom naproti tomu chtěli řešit ekologickou krizi „filosoficky“, museli bychom se vymknout z kleští osvícenství a ptát se po alternativách ke kapitalismu, k židovsko-křesťanské tradici, instrumentální racionalitě

24 Adorno & Horkheimer (2009).

25 Tamtéž, s. 23.

26 Heidegger (1993, s. 13).

27 Tamtéž.

28 Adorno & Horkheimer (2009, s. 38).

a vnější účelnosti. Kýžený alternativní vztah člověka k přírodě by mohl nejspíše vypadat tak, že se v něm

„lidský duch vidí [...] odkázán na něco nepodmíněného, objímajícího [...], jež jako takové má bytostný zájem a závaznost pro jeho existenci a veškeré bytí. Bezprostřední názor tohoto zavazujícího a závazného mu poskytuje příroda jakožto živoucí natura naturans“.²⁹

Obdobně nahlíží vztah člověka k přírodě představitelé německé romantiky Friedrich Schlegel a Novalis, kteří odcizenost člověka přírodě, lidskou autonomii a panství nad přírodou vyvažují důrazem na odkázanost člověka ke vše obklopujícímu celku, který je přírodou.³⁰

Problém této alternativy spočívá ale v tom, že bez odcizení člověka přírodě zanikají samotné podmínky, za nichž lze to, co obecně považujeme za ničení přírody, vůbec rozpoznat. Ačkoli vyčlenění člověka z přírody otevírá dveře její devastaci, umožňuje ten samý odstup vůči přírodě nahlédnout, že k destrukci přírody vůbec dochází. Zpředmětnění přírody sice dláždí cestu k její instrumentalizaci pro vnější lidské účely, jenže abychom ekologickou krizi mohli chápat skutečně planetárně, potřebujeme si přírodu zpředmětnit a mít ji celou jako na dlani a koukat se na ni jakoby z vesmíru, což je přesně ten obraz přírody, v němž příroda už není vše obklopujícím celkem.

Na analogickou potíž naráží environmentální aktualizace Barucha Spinozy.³¹ U Spinozy se totiž atributy myšlení a rozlehlosti vzájemně neomezují, běží paralelně vedle sebe, tudíž ustanovený paralelismus ducha a přírody opět vylučuje samu možnost ekologickou krizi skutečně rozpoznat. Jsme-li u Spinozy my lidé určitou manifestací boha, neboli přírody, pak sice můžeme vědět, že ničíme sami sebe jakožto přírodu,³² jenže toto naše vědění je zcela bezcenné, protože je pouze lidské a sub-

29 Wandschneider (1993, s. 162), cit. dle Karásek (2017, s. 45). Dovolím si tvrdit, že tento „environmentálně“ vypadající celek jakožto živoucí *natura naturans* přesně odpovídá celku, který je podle Adorna nepravdou (Adorno 2009, s. 51).

30 Stone (2013, s. 42).

31 Např. Sharp (2011), Jonge (2004).

32 „The destruction of nature is not only murder, but suicide, and must be treated as such“ (Bhaskar 2012, s. 22).

jektivní a nikoli božské a objektivní, a to i *přesto*, že je manifestací boha podle atributu myšlení. Aby totiž bůh mohl vědět, že se ničí, musel by se z přírody vyčlenit a nesměl by být Spinozou pojat *jako* příroda, nýbrž jako duch, který je sám sobě předmětem. Ve světle výhrady, že Spinoza neuchopil boha jako ducha,³³ lze jeho filosofii na pozadí dnešní ekologické krize pokládat za stěží použitelnou.

Hegel

Naproti tomu Hegelův pojem ducha netrpí tímto nedostatkem, protože duch je bůh, který se z přírody vyprostil, a žije proto ve světě. Díky jeho vyčlenění z přírody může naše antropocentrické poznání, že existuje environmentální krize, zakusit svého druhu kopernikánskou revoluci a být nejen našim subjektivním poznáním, ale také objektivním poznáním samotného ducha. Pojem ducha ospravedlňuje vykořisťující vztah lidstva k přírodě tím, že ho zakládá na vztahu samotného ducha k přírodě.

Zatímco dosavadní filosofování sestupovalo k původu do hloubky, aby ve vztahu člověka k přírodě našlo duchovní základ environmentální krize, obrací se svérázná filosofie ducha od základu směrem vzhůru, protože sekunduje duchu, který „se snaží projevit navenek, aby se našel“³⁴. Duch proniká „kůrou země, která ho oddělovala od jeho slunce, jeho pojmu“,³⁵ a proto „*konečný cíl a zájem* filosofie [ducha] je smířit myšlenku, pojem se skutečností“.³⁶ Duch se odklání od kořenů, původu a příčiny a postupuje zpátky vzhůru vstříc bezprostřednosti, protože v této pavlovské konverzi spočívá jeho přirozenost:

„Tento postup, jímž dospíváme k řešení, je tak zároveň návratem do sebe, je protiúderem, který si samo poznání zasazuje. Právě v tom spočívá to, co jsem dříve pojal jako výlučnou přirozenost ducha, jako působící poslední účel, který sám sebe vytváří.“³⁷

33 Např. Hegel (1974, s. 281).

34 Hegel (1974, s. 483).

35 Tamtéž.

36 Tamtéž.

37 Hegel (2019, s. 176).

Přirozeností ducha je uštědřit si protiúder a jím si vyléčit rány, „aniž po sobě zanechávají jizvy“.³⁸ Otevřená rána, kterou si duch návratem do sebe hojí, aniž po ní zbydou jizvy, se v našem kontextu jmenuje vykořisťující vztah vůči přírodě. Jakmile konečné lidské poznání zjistí, že tento základ ekologické krize je součástí jejího řešení a nikoli součástí tohoto problému, uštědří si zpětný úder a stane se zároveň poznáním ducha. Toto duchovní poznání se okamžitě dere vstříc vzhůru každodennímu technologickému provozu, jemuž sděluje radostnou (evangelickou) zprávu, že principiálně funguje v naprostém pořádku.

V předání této zprávy spočívá úkol filosofa. Ten totiž „musí usilovat o poznání toho, v čem doopravdy tkví počínání přirozeného vědomí; má poznat, že tato bezprostřednost se ukazuje jako živoucí a duchovní a že vzchází ze zprostředkování, které překonává sebe sama“.³⁹ Filosof proto musí usilovat o poznání toho, že instrumentální vztahování člověka k přírodě nezprostředkovává environmentální krizi, nýbrž zprostředkovává její řešení. Toto zprostředkování environmentální krize totiž překonává sebe sama. Z něho vzchází přirozené vědomí, které nyní ví, že vykořisťování přírody je pravdivým (duchovním) vztahem k přírodě a nikoli pouhým projevem nějaké ideologie či politické moci fosilní lobby.

Tohoto ospravedlnění instrumentalizace přírody je nejvíce zapotřebí, když se zdá, že duch „na sebe zapomněl a ztratil směr“⁴⁰ a rozmohlo se přesvědčení, že „moderní doba je dobou krize, protože její základy jsou v krizi“⁴¹. Když nastává „rozpad ducha na bezduchou realitu“⁴², tehdy je třeba se obrátit od kritiky modernity v její apologetiku. Tento protiúder nehledá ducha v bezduchých poměrech, nýbrž produchovňuje zdánlivě bezduché poměry a tím předchází tomu, aby se od nich utíkalo pryč k nějaké (východní) spiritualitě, spinozismu⁴³ a jiným alternativám vůči modernitě.

---

38 Hegel (1960, s. 413).

39 Hegel (2019, s. 176).

40 Hegel (1974, s. 484).

41 Košík (1993, s. 61).

42 Tamtéž, s. 56.

43 Hegel pokládá spinozismus za reprezentanta východního myšlení, které proto nezná „západní“ princip osobnosti, jáství, niternosti, svojskosti, ryzí individuality.

V této souvislosti nevypadá Hegelova apologetika modernity jako nekritická ideologie *statu quo*, nýbrž jako lék proti poznání, jež je pouze kritické. Uštěďuje pouhé kritičnosti – a tedy jednostrannosti – protiúder. Ospravedlňuje základy, principy a hodnoty moderní doby. Podle Hegela je totiž příroda plným *právem* také pouhým zdrojem užítku, protože není absolutním účelem.⁴⁴ Vykořisťování přírody odhaluje pravdu, že příroda není absolutním účelem a že tímto účelem je duch, který přírodu opustil. To, že se duch z přírody vykořenil a ponechal ji za sebou, pro něho není žádná ztráta,⁴⁵ protože duch je sám sobě předmětem a sám se sebou si vystačí. K přírodě se neumí vztahovat jinak než instrumentálně a nemůže se k ní chovat jako k něčemu božskému či absolutnímu.⁴⁶ Příroda je něčím pouze kladeným (*Gesetztes*), a tedy něčím relativním,⁴⁷ co si duch klade před sebe a co si klade před sebe jako zdroj. Je proto reduktivní chápat instrumentální vztah člověka k přírodě antropocentricky a považovat ho za projev vnější teleologie, protože ve skutečnosti je tento vztah vztahem duchovním a projevem imanentní teleologie, neboť duch, který z přírody vystoupil, je jejím imanentním účelem. Jestliže Spaemann a Löw odsuzují „novověké pojetí přírody“ jako „absolutistické a despotické“ za to, že činí přírodu „pouhým materiálem pro lidské projekty“,⁴⁸ v Hegelově filosofii příroda takovým materiálem být nemůže, protože původně je materiálem pro projekty *ducha*.

Hegelův obrat od kritiky k apologetice moderny lze vyložit pomocí známé lsti rozumu (*List der Vernunft*). Touto lstí, kterou nikdo od rozumu nečekal, je to, že se staví na stranu moderny, tedy na stranu konečného a omezeného rozvažování (*Verstand*), které si přírodu instrumentalizuje k dosažení svých vlastních cílů a projektů. Touto lstí se rozum ve světě uskutečňuje. Nic jiného – než se omezit, vydat se vstříc konečnosti

---

44 Hegel (1986b, s. 13, § 245). „Praktisch verhält sich der Mensch zu der Natur als zu einem Unmittelbaren und Äußerlichen selbst als ein unmittelbar äußerliches und damit sinnliches Individuum, das sich aber auch so mit Recht als Zweck gegen die Naturgegenstände benimmt. Die Betrachtung derselben nach diesem Verhältnisse gibt den endlich-teleologischen Standpunkt (§ 205). In diesem findet sich die richtige Voraussetzung (§ 207–211), daß die Natur den absoluten Endzweck nicht in ihr selbst enthält.“

45 Hegel (1986b, s. 539, § 376).

46 Srov. Hegel (1974, s. 483).

47 Hegel (1986b, s. 538, § 376).

48 Spaemann & Löw (2004, s. 98).

a zesvětštění – rozumu ani nezbyvá, pokud se chce ve světě vůbec uskutečňovat. Musí být pro rozvažování něčím srozumitelným, neboť bychom marně čekali, až se omezené rozvažování stane rozumným,⁴⁹ což by znamenalo, že rozum by měl pro rozvažování význam regulativní a nikoli význam toho, co má rozvažování ve světě poznat.

Filosofie ducha tak (rozvažujícím) lidstvu sděluje radostnou zprávu, že environmentální problémy, které ho sužují, nespočívají v modernitě jako takové. Tento vhléd je lidem zcela srozumitelný a pochopitelný. Protože jim doposud chyběl,⁵⁰ mohou se z něho nyní radovat. Je radost vědět, že instrumentalizace přírody *jako taková*, které se svět prostřednictvím kapitalistického provozu dopouští, je principiálně v pořádku. Protože to lidé doposud nevěděli, nýbrž nanejvýš tušili, mohli se stát snadnou kořistí jednostranného poznání, které je pouze kritické a které modernitu jako takovou podrývá. Bez vědění, že instrumentalizace přírody je součástí řešení a nikoli součástí problému ekologické krize, byli vůči takové kritice bezbranní. Toto vědění proto uklidňuje a člověk v něm získává pevnou půdu pod nohama.

Toto vědění zároveň překonává kvietismus a vybízí k aktivitě, protože z něho plyne závěr, že environmentální problémy mohou pramenit výlučně z *neefektivního* vykořisťování přírody. Problém není instrumentalizace přírody jako taková, nýbrž její naprosto laxní provedení, které je nedůkladné. Svět by měl být *modernější*, chce-li nechat ekologickou krizi (svižněji) za sebou. Měl by se ještě vehementněji odcizit přírodě, tj. patřičnými technologiemi rozevřít nůžky mezi sebou a přírodou, aby se jí dotýkal co nejméně a ideálně pouze *tangentně*. Jestliže jsme v hypotetickém ráji byli svědky *harmonie* člověka a přírody, na pomyslném konci dějin pozorujeme jejich vzájemnou lhostejnost.

---

49 Spaemann & Löw (2004, s. 98).

Wolfgang Welsch, který Hegelův výrok, že „rozum bez rozvažování není ničím, ale rozvažování bez rozumu přece něčím“ (Hegel 1986a, s. 551), vykládá následovně: „Takové rozvažování, které je připraveno k opravdovému pojmovému úsilí, samo přejde ve svou rozumnou formu.“ („Derjenige Verstand, der zu wirklicher begrifflicher Anstrengung bereit und fähig ist, wird sich selbst in seine Vernunftform überschreiten.“ Welsch, 1996, s. 59.)

50 Srov. Hegel (2019, s. 176).

Řešení ekologické krize

Nastíněné řešení ekologické krize vyvozují z pojmu přírody jakožto *res extensa*. Tento pojem totiž v sobě obsahuje víc, než co si pod ním environmentální kritici obvykle představují. Nejenže otevírá přírodu jako věc rozhlehlou lidským záměrům a potřebám, ale nadto vyzývá k tomu, aby příroda byla podřízena lidským účelům co *nejefektivnějším způsobem*.⁵¹

Když božskou přírodu racionalitou odkouzlíme a epistemicky ji pozvedneme na zdroj užitku, získáváme *vědomí* její konečnosti a omezenosti. Utilitární pojetí přírody ji činí konečnou. Naproti tomu příroda poznaná jako božská (*Deus, sive Natura*) je nekonečná. Teprve moderní člověk se může vůbec zaobírat myšlenkou vyčerpání zdrojů. Předmoderní člověk si takovou otázku položit ani nemůže, protože aby si ji položit mohl, musel by nejprve vystoupit z představy, kterou tvoří poznání, že příroda je nekonečným, vše obklopujícím celkem. Teprve zpředmětnění přírody otevírá možnost vypočítat a kvantifikovat objem přírodních zdrojů.

Proč ale z poznání omezenosti zdrojů plyne požadavek po jejich co nejefektivnějším vytěžování? Čím účinnější je naše těžba přírody, tím více sami pro sebe vypadáme tak, že si uvědomujeme, že těžíme (omezený) zdroj. Čím více jednotek energie z přírody získáváme v poměru k vynaloženým jednotkám energie, tím více je z našeho jednání patrné, že zároveň víme, že těžíme zdroj, který je omezený. Například přechod od spalování dříví (biomasy) ke spalování uhlí zažehl průmyslovou revoluci⁵² a přispěl tím k omezení těžby lesů.⁵³ Tímto činem dalo lidstvo objektivně najevo, že kolektivně ví, že lesů není bezmezně (aniž by si to každý člověk individuálně musel uvědomovat). Když bychom přírodu chápali předmoderně jako neomezenou, žádná potřeba těžit ji účinněji by vzniknout nemohla.

Umrtvení přírody na zdroj energie, ježto vede k *vědomí* jeho vyčerpateľnosti a konečnosti, neimplikuje „etický bankrot“, například podle

51 Srov. Karásek (2017, s. 31).

52 Wrigley (2010). Pro představu bylo kolem roku 1500 v Evropě produkováno 1 kg železa na hlavu, zatímco dnes je to 500 kg při násobně vyšší počtu obyvatelstva. Sieferle (2010, s. 91).

53 Srov. Kaplan et al. (2009).

hesla „čím hůř, tím líp“, protože vyzývá k etickému jednání, které bude co nejvíce účinným způsobem vymáhat z přírody energii a tím zrcadlit nejvyšší možné vědomí toho, že příroda neboli rozlehlý zdroj energie je omezená. Vůči přírodě se proto lidstvo chová nejodpovědněji, když z ní získává co nejvíce energie za co nejméně vložené energie. Pak jedná nepřiměřeněji jejímu pojmu.

Z tohoto důvodu se nedomnívám, že šetření neboli efektivnější spotřebovávání energie vyplývá z uvědomění si omezenosti zdrojů. Chovat se úsporněji (ekonomičtěji) plyne spíše z představy, že efektivnější a technologicky vyspělejší získávání energie z přírody není již možné, že jsme dosáhli pomyslného technologického vrcholu, a tak nezbývá než šetřit, aby se zdroj vyčerpал co nejpozději. Existuje tu ale takzvaný Jevonsův paradox, který přichází s poznatkem, že účinnější spotřeba energie nevede k jejímu celkovému snížení⁵⁴ a tedy k oddálení vyčerpání zdrojů. Co nejefektivnější spotřeba (účinnější spotřebiče), ježto tihne spíše ke zvýšení agregované spotřeby energie, je proto spíše známkou toho, že si omezenosti zdrojů vědomí nejsme. Proto činnost, ve které se jedinečně zrcadlí naše vědomí omezenosti zdrojů, je ta, která těží z přírody energii co nejučinnějším způsobem.

Banální řešení ekologické krize potom spočívá v tom, že se nadále budeme k přírodě vztahovat jako ke zdroji (užitku) a nadto budeme tento zdroj využívat co nejučinněji a nejdokonaleji z hlediska našich technologických možností. Dokud ryze technologické, a především na energetiku soustředěné řešení ekologické krize (empiricky) neodzkoušíme, abychom zjistili, zda by přece jen nemohlo postačovat, do té doby pokládám tvrzení, že ekologická krize má jistě daleko hlubší kořeny, za předpoklaté a nepodložené. Možná ano, avšak možná také ne. Prozatím to však *nemůžeme* vědět, takže se chováme netrpělivě, jestliže již nyní odsuzujeme vykořisťující vztah člověka k přírodě. Nejspíše si totiž pod ním intuitivně a zcela *nekriticky* představujeme pouze to špatné v podobě kácení deštných pralesů, uříznutých sloních klů, kyselých dešťů, plastových ostrovů apod. Prozatím je známkou netrpělivosti vracet se před Descarta a od základu odmítat jeho ztotožnění přírody s věcí rozlehlou a tím přinejmenším implicitně rehabilitovat romantické pojetí

54 Alcott (2005).

přírody jakožto obrovské (rajské) zahrady, o niž by se měl člověk starat jako nějaký zahradník.

Ačkoli si uvědomuji, že volba mezi Descartem a romantismem je zjednodušující, pokládám ji zároveň za pravdivou v tom smyslu, že pouze skrze zpředmětnění přírody (na prostředek k užítku) lze překonat stanovisko romantismu. Avšak nakolik je mi známo, environmentálně laděné kritiky neoceňují ani slovem instrumentalizaci přírody, a pokud ano, nevysvětlují, v čem je správná. Protože neví, v čem je Descartova pozice dokonalejší než ta romantická, implicitně propadají romantismu.

Například Bruno Latour v narážce na Kantův kategorický imperativ tvrdí, že s přírodou bychom neměli nakládat *výlučně* utilitárně, jako by byla prostředkem k užítku, ale *také* jako s účelem sám o sobě.⁵⁵ Latour touto svou větou sice Descarta uznává, ale pouze deklarativně, protože nezdůvodňuje, proč je správné se k přírodě chovat také instrumentálně. Intuitivní odpověď, že instrumentalizace přírody lidem přináší užitek a blahobyt, pokládám za nedostačující, protože je naprosto antropocentrická. S touto legitimizací se spokojuje i sám Descartes⁵⁶ a za to by měl být kritizován. Nikoli za to, že pojal přírodu jako věc rozlehlou, nýbrž za to, že tento svůj krok náležitě neospravedlnil. Což podle mne by učinil teprve v momentě, když by boha pojmul hegelovsky jako ducha, který vykořisťuje přírodu za zády člověka jeho prostřednictvím.

Teprve na půdorysu filosofie ducha dává smysl výzva: „Hledejte především obživu a ošacení, království Boží vám pak připadne samo od sebe.“⁵⁷ V době environmentální krize by tato výzva mohla znít takto: hledejte především co nejúčinnější způsoby, jakými lze z přírody vymáhat užitek, a o nic dalšího se nestarejte, spásné řešení ekologické krize vám pak připadne do klína samo od sebe.

Energetická návratnost investice

Jestliže řešení ekologické krize spočívá v co nejvíce účinném vymáhání energie z přírody, porovnejme si různé zdroje energie podle toho, jaký

55 Latour (1998, s. 226–227).

56 Descartes (2016, s. 47).

57 Benjamin (2011, s. 308). Walter Benjamin přejímá tento citát od Hegela.

mají koeficient energetické (nikoli ekonomické) návratnosti investice (Energy Return on Investment – EROI). Koeficient ukazuje, kolikrát více jednotek energie získáme z přírody za jednotku energie, kterou do přírody vložíme či investujeme.⁵⁸ Jedná se tedy o poměr.

Význam koeficientu EROI spočívá v tom, že poskytuje nuancovanější pohled na naši modernitu. Vedle černobílého kvalitativního dělení mezi moderním způsobem získávání energie, který energii hromadí, a tím předmoderním, který ji neakumuluje, můžeme navíc kvantitativně odlišovat vyšší a nižší míru účinnosti zdrojů energie, které používáme. Civilizace je tím modernější, čím vyšší je násobek energie, kterou z přírody získává, v poměru k energii, kterou do přírody vkládá. Účinností, s jakou získává energii, dává najevo, *nakolik* si je vědoma toho, že příroda je také *res extensa*, tedy omezený a vyčerpatelný zdroj surovin.

Abychom energetickou návratnost investice spočítali, musíme zjistit, kolik energie spotřebuje celý životní cyklus určitého zdroje energie, ideálně včetně energetických nákladů na kompenzaci negativních externalit vznikajících při jeho výrobě anebo provozu, jako je znečištění ovzduší, podzemních vod apod. Určujícím faktorem je také průměrná životnost energetického zdroje. Dále musíme vědět, jak moc energeticky náročná je těžba a potažmo další zpracování základních surovin pro jeho výrobu anebo získání paliva pro jeho provoz. Případnou dopravu na místo určení a instalaci je k tomu třeba také započítat. Až energetický zdroj doslouží, musí být nějakým způsobem ještě recyklován, avšak tento proces si opět žádá energii.

K těmto energetickým nákladům bezprostředně spojeným s určitým energetickým zdrojem je třeba v případě obnovitelných zdrojů započítat ještě energetické náklady na výstavbu rozvodných sítí, které jsou vynucené tím, že ideální přírodní podmínky pro získání energie z větru a slunce nejsou zpravidla v blízkosti míst, kde se elektřina spotřebovává. Kromě této energie stojí energii také zajištění stability přenosové soustavy. Zpravidla se jedná o energetické výdaje spojené s plynovou elektrárnou, kterou je třeba v případě nepřízně počasí okamžitě zapnout, aby dodala chybějící výkon. Tytéž náklady se týkají lithiové baterie anebo jiných úložišť energie. Tyto dodatečné energetické náklady vznikají proto, že

---

58 Např. Capellán-Peréz et. al. (2019).

obnovitelné zdroje nehromadí energii⁵⁹ a jsou tedy závislé na nepřetržité obnově proudění větru a slunečního svitu. Tyto náklady by samozřejmě odpadly v momentě, kdyby lidstvo nemělo potřebu fungovat nezávisle na přírodních cyklech a okolním dění.

Při zohlednění těchto souvislostí nepřekvapí, že podle některých propočtů má solární panel koeficient EROI pouhých 1,6⁶⁰. Jiné studie uvádějí, že se vyšplhá na 4–8.⁶¹ Větrníky v Číně mají koeficient 11.⁶² Čím je tento koeficient pro ten či onen zdroj energie nižší, tím méně bereme jeho provozováním ohled na to, že příroda je omezená a vyčerpateľná *res extensa*. Vrcholnou bezohlednost přírodě a naprosté plýtvání energií by vyjadřoval koeficient EROI jedna a menší.

Z těchto nízkých hodnot vyvodil jeden představitel environmentálního hnutí závěr, že solární panel si dnes na sebe již za čtyři roky svého provozu vydělá a že „inženýři odvedli svou práci“ a nyní je proto řada na politikách, aby prosadili změnu.⁶³ Tento technooptimismus sdílí také mnohé vědecké studie, podle nichž solární panel s EROI zhruba 5 je prý trvale udržitelný zdroj energie.⁶⁴

Vzhledem k četnosti podobně ražených představ, které za trvale udržitelný pokládají EROI řádově na úrovni *před* industriální revolucí, stojí za to se ptát, odkud se vzaly. „Materialistické“ vysvětlení by tvrdilo, že jsou symptomem ohromného energetického blahobytu, který byl zajištěn vysokým EROI fosilních paliv⁶⁵ a který umožnil vypustit ze zřetele energetické souvislosti nezbytné k trvalému udržování světové civilizace ve stavu odloučenosti od přírodních souvislostí. Naproti tomu „idealistické“ vysvětlení by tvrdilo, že obnovitelné zdroje energie působí na první pohled nevinně, neboť přírodu bezprostředně „nevykořisťují“ a

---

59 „Neplatí to však také o starém větrném mlýnu? Ne. Jeho křídla se sice otáčejí ve větru, zůstávají však na vanutí větru bezprostředně odkázána. Větrný mlýn však nepřináší energii proudění vzduchu, aby ji hromadil.“ Heidegger (2004, s. 14).

60 Weißbach et al. (2013).

61 Záleží na typu panelu, ale především na tom, zda započítáme vedlejší energetické náklady, které jsme výše uvedli.

62 Feng (2020).

63 McKibben (2020).

64 Pickard (2017).

65 Srov. Hall et. al. (2014).

„neumrtvují“ na věc rozlehlou,⁶⁶ a proto jimi oslněný člověk nekriticky přehlíží jejich nízký koeficient EROI.

Pro srovnání uveďme koeficient EROI u konvenční uhelné či plynové elektrárny, který se pohybuje okolo 30.⁶⁷ Pokud k němu započítáme negativní externalitu spojené se spalováním fosilních paliv, například v podobě energie vynaložené na ukládání oxidu uhlíku, koeficient se pochopitelně sníží. Atomové elektrárny pak vyrobí zhruba 75tinásobek vložené energie.⁶⁸ Podle některých zdrojů se může toto číslo vyšplhat až na 105, a to za předpokladu, že by obohacování uranu neprobíhalo současně užívaným způsobem pomocí centrifugy, nýbrž laserem, tedy způsobem energeticky výrazně účinnějším a úspornějším.⁶⁹ Avšak ani toto číslo nevyjadřuje potenciál takzvaných rychlých reaktorů, jejichž EROI může pokořit hranici 2000.⁷⁰ Mají zásadní výhodu v tom, že pro jejich realizaci není zapotřebí principiálního technologického průlomu, čímž se zásadně liší od fúzních reaktorů. Navíc, i kdyby se technologický průlom podařil, není jím zaručeno, že fúzní reaktory dosáhnou vyššího koeficientu EROI, než je uvedený potenciál štěpných reaktorů.

Uranový revír a Gelassenheit

Na základě uvedených koeficientů EROI u jednotlivých lidstvem užívaných energetických zdrojů poměrně jednoznačně vyplynulo, že nejúčinněji jsme schopni energii z přírody získat prostřednictvím těžby štěpných materiálů, jako je thorium nebo uran. Být věrný v naší situaci moderně znamená přejít od těžby fosilních paliv k těžbě uranu či thoria. Jinými slovy přírodu již redukovanou na „uhelný revír“⁷¹ nebo „benzínovou stanicí“⁷² bychom měli redukovat na uranový revír.

Aby však lidstvo ponížilo, či spíše pozvedlo přírodu na úroveň naleziště štěpných materiálů, musí se vymanit z apokalyptických obrazů těch, kteří

---

66 Větrný mlýn však nepřináší energii proudění vzduchu, aby ji hromadil. Krajina je naproti tomu při těžbě uhlí a rud podrobena vymáhání.“ Heidegger (2004, s. 14).

67 Weißbach et al. (2013).

68 Tamtéž.

69 Huke et al. (2015, s. 234).

70 Tamtéž.

71 Heidegger (2004, s. 14).

72 Heidegger (2000, s. 517).

zkázu lidstva (či alespoň její předzvěst) vidí už v tomto ponížení přírody *jako takovém*. Suspenze přírody na „pouhou“ zásobárnu energie totiž umožňuje a současně vybízí k jejímu co nejúčinnějšímu těžení a tím dláždí cestu nikoli k úpadku, nýbrž ke skoro neomezené, a proto i levné energii, která svou cenou může z trhu vytlačit tu dražší a náročněji získanou, pokud jí bude moci konkurovat.

Podotkněme, že ani dříve si lidstvo nemuselo projít žádným ekologickým uvědoměním. Nemuselo přehodnocovat svůj instrumentální vztah k přírodě, aby přešlo od spalování dřeva (biomasy) ke spalování uhlí, nýbrž stačilo se řídit hlediskem užitečnosti. Výlučně v instrumentálním vztahu člověka k přírodě tkví schopnost lidstva kognitivně uhlí v zemi objevit, to jest spatřit v něm zdroj užitku. Proto bychom neměli náš utilitární vztah k přírodě problematizovat, což se děje, když objevené štěpné materiály naplano nevyužíváme a na místo toho ze setrvačnosti spalujeme fosilní paliva.

Jestliže efektivnější vymáhání energie z přírody činí to méně efektivní nadbytečným, lze přírodu zasaženou neúčinným vymáháním nechat být. Tomuto ponechání rozumím ve smyslu Heideggerova konceptu *Gelassenheit*, překládaného jako ponechanost. Řádově vyšší energetická hustota štěpných materiálů a z ní odvozená účinnost těžby si tak vynucuje nově promyslet povahu techniky ve smyslu *Gestell*. Martin Heidegger určuje *Gestell* jako „vymáhavý nárok, který člověka soustřeďuje k tomu, aby to, co se odkrývá, zjednával jako použitelný stav zásob“.⁷³ Když tento vymáhavý nárok namíříme na jádro atomu, abychom z něho *uvolnili* – spíše než *vymohli* – energii, získáme z tohoto mála takové množství energie, které dovolí, aby se náš celkový postoj k přírodě proměnil. Díky nezměrné mase energie uvolněné z jádra atomu a také možnostem jejího všestranného uplatnění (doprava, vytápění, energetika, průmysl, zemědělství, stavebnictví) bude možno současné vymáhavé hromadění přírodních surovin do použitelného stavu zásob v podstatné míře buď omezit, nebo dokonce ukončit. Paralelu tvoří zmíněné odkrytí přírody jako uhelného revíru, které významně přispělo k omezení těžby lesů a hvozdy tak mohly být ponechány samy sobě.

73 Heidegger (2004, s. 19).

Ačkoli Martin Heidegger určuje *Gelassenheit* nikoli jednostranně jako pouhé „Ne“ technickému světu, nýbrž také jako „Ano“,⁷⁴ netematizuje, nakolik je mi známo, přímou úměru mezi vymáhavým nárokem *Gestell* a *Gelassenheit*. Nedochází k závěru, že čím více *Gestell* na straně jedné, tím více *Gelassenheit* na straně druhé. A to i přesto, že se ve své přednášce nazvané *Gelassenheit* významnou měrou zaobírá právě fenoménem jaderné energie a recipuje podstatný rozdíl, který odlišuje jádro od *všech* předchozích zdrojů energie. „Vodní elektrárna na toku Rýna není postavena jako starý dřevěný most, jenž po staletí spojuje břeh s břehem. Spíše je tok Rýna zabudován do elektrárny.“⁷⁵ Tatáž slova můžeme vztáhnout také k obnovitelným zdrojům energie a v tomto smyslu je prohlásit za zcela *konvenční*. Ačkoli žádnou elektřinu nehromadí (tj. nefungují v režimu *Gestell*), lze na nich pozorovat, jak je proud slunečních paprsků zabudován do fotovoltaického panelu a proud větru do větrného mlýna. Naproti tomu, konstatuje pronikavě Martin Heidegger, jaderná elektrárna není do ničeho přírodního zabudována. Brzy nebude muset být svázána s žádnými určitými částmi země, jako je tomu zvláště u obnovitelných zdrojů energie.⁷⁶ Díky této *odpojenosti* jaderné energie od okolního prostředí „budou v dohledném čase na každém místě země moci být zřízeny atomové elektrárny“.⁷⁷

Nadto Heidegger připouští, že rozhodující otázkou atomového věku už není, odkud získáme dostatečné množství paliva a pohonných látek.⁷⁸ Pokud se totiž lidstvu podaří obrovské množství atomové energie podvázat, o čemž sám nepochybuje, začne, podle jeho úsudku „zcela nový

---

74 Heidegger (2000, s. 527). „Es wäre kurzichtig, die technische Welt als Teufelswerk verdammen zu wollen.“ Tamtéž, s. 526.

75 Heidegger (2004, s. 15).

76 Ačkoli lze namítat, že všechny velké komerční jaderné elektrárny jsou umístěny buď u moře, anebo řek z důvodu potřeby chlazení reaktoru, čestnou výjimku tvoří elektrárna Palo Verde, která stojí v poušti a chladicí kapalinu získává přečištěním odpadních vod především z města Phoenix. Ruské rychlé reaktory řady BN se bez vody obejdou zcela, protože jsou chlazeny sodíkem. Koncepce malého modulárního reaktoru Holtec SMR-160 sice počítá s vodou jako chladicí kapalinou, ale zato se obejde bez čerpání vody z vnějšího prostředí. Tyto příklady potvrzují Heideggerovu intuici, že jaderné elektrárny nejsou z žádné vyšší nutnosti svázány s určitým přírodním prostředím a mohou např. fungovat i na Měsíci.

77 Heidegger (2000, s. 524).

78 Tamtéž.

vývoj technického světa“.⁷⁹ Na tomto místě by čtenář mohl očekávat, že se Martin Heidegger slovem zmíní o tom, jak nepřeborné množství *nenásilně* uvolněné energie z jádra atomu na jedné straně oslabuje diktát vymáhajícího nároku *Gestell* na straně druhé.⁸⁰

Avšak Martin Heidegger rovnou přechází k problému, který spočívá v tom, že „s atomovým věkem hrozí tísnivá (*unheimliche*) přeměna světa“.⁸¹ Na tuto změnu podle něho lidstvo není připraveno a nikdo (žádný státník, vědec, komise ani skupina lidí – tedy žádný subjekt) nedisponuje schopností dějinný průběh atomového věku zabrzdit anebo řídit. A to je právě to *tísnivé*. Nástup atomového věku podle Heideggera ohrožuje samotnou pozemskost lidského díla (*Bodenständigkeit menschlicher Werke*). Člověku hrozí tím, že ztratí pevnou půdu pod nohama, odpoutá se od země.⁸² Tentýž motiv najdeme v rozhovoru pro časopis *Spiegel*: „Technika člověka stále více odpoutává od Země a vykořeňuje ho. Nevím, zda jste byli zděšeni vy, já jsem byl rozhodně zděšen, když jsem viděl ty snímky, jak vypadá Země z Měsíce.“⁸³

Heideggerovo zděšení nejspíše souvisí se *zpředmětněním* celé planety Země, která při pohledu z Měsíce (vesmíru) už nemízí někde za horizontem, nýbrž vypadá jako koule, konečná a jasně omezená věc. I Země je nakonec jasně ohraničeným objektem, přestože „zdola“ doposud připomínala vše objímající celek německých romantiků rozlehlý za obzorem.⁸⁴

Neproměňuje nakonec toto úplné *zpředmětnění* celé planety Země lidský postoj k ní paradoxně v duchu Heideggerovy *Gelassenheit*? Paradoxně proto, že Heidegger je zároveň kritikem zpředmětnujícího subjekt-objektového vztahu. Argumentuji tím, že pozemskou přírodu ponecháváme být, když ji zpředmětnujeme. Tím si k ní zjednáваме odstup. Opouštíme ji a díváme se na ni jakoby z Měsíce. V tomto tísnivém

---

79 Tamtéž, s. 524.

80 Což je zvláště pozoruhodné vzhledem k Heideggerovu postřehu, že s příchodem atomového věku odpadá dosavadní potřeba vymáhat energii na přírodě násilným způsobem (srov. Heidegger, 2000).

81 Tamtéž.

82 Tamtéž, s. 526.

83 Heidegger (1995, s. 23).

84 Viz slavný Davidův obraz *Poutník nad mořem mlhy*.

odloučení od modré planety vidím řešení ekologické krize. Analogicky, řečeno s Kafkou, „jsme byli vyhnáni z ráje, ale ráj nebyl zničen. Vyhnutí z ráje bylo v jistém smyslu štěstím, neboť kdybychom nebyli bývali vyhnáni, musel by být ráj zničen“.⁸⁵ Přijmeme-li tento argument, že ráj jsme ponechali být, neboť jsme z něho byli vyhnáni, pak technologie tím, že lidský svět z přírody vykořeňují, samy ekologickou krizi řeší.

Přestože předložené řešení dnešní krize bazíruje na technologickém rozvoji, je zvláštní tím, že *nepředpokládá* člověka, který je s to předem odhadnout a naprogramovat veškeré účinky, jež jeho technicky kontrolovaná činnost má. Řešení ekologické krize v podobě systematického odpoutávání Země má totiž za cíl minimalizovat lidské zasahování do přírody. *Nepředpokládá* možnost, že veškeré působení lidské činnosti na přírodu lze předem domyslet. *Rezignuje* totiž na představu dostat přírodu pod kontrolu. Jak by člověk mohl chtít panovat nad tím, co by si měl přát opustit.

Závrat z modernity a selhání technooptimismu

Toto řešení ekologické krize je zvláštní ještě v jednom ohledu. Vedle technologií bazíruje na vůli. Předpokládá člověka, který *chce* nechat technologie fungovat a který pracuje na jejich rozvoji, aby ho z přírody vykořeňovat nepřestaly. My ale technologický rozvoj brzdíme, když svéhlavě problematizujeme náš utilitaristický postoj k přírodě anebo pokládáme obnovitelné zdroje energie za trvale udržitelné navzdory jejich nízkému koeficientu EROI.

Ani vzdáleně proto není naše situace tak příznivá, jak ji líčí Martin Heidegger. Kdyby totiž platilo, že „planetární ruch novodobé techniky je moc, jejíž dějinně-určující velikost lze stěží přecenit“⁸⁶, a nástup atomového věku je nezadržitelný⁸⁷, jak si pak vysvětlit, že žádný vyspělý (industriální) stát si neprošel velkou jadernou revolucí (nepřekvapivě kromě Francie); jak dále rozumět tomu, že ve Spojených státech od přelomu milénia nestojí plánovaných tisíc atomových elektráren, jak ještě

---

85 Kafka (1968, s. 57).

86 Heidegger (1995, s. 20).

87 Heidegger (2000, s. 526).

očekávala Fordova administrativa na konci sedmdesátých let, nýbrž jich tam i v roce 2021 najdeme necelou stovku; jak to, že USA nezprovoznily tzv. rychlý reaktor umožňující znovu využít vyhořelé palivo a i jaderná Francie ho odstavila, přičemž pouhé dva na světě provozuje a třetí staví pouze Rusko; proč černobylská havárie a nehoda ve Fukušimě nebo Harrisburgu propojily jadernou energii s takovým rizikem, že ho nelze ve veřejném prostoru mnoha západních zemí *relativizovat* rizikem vyplývajícím z neprovozování a nerozvíjení jaderné energie; jak je nakonec možné, že tak zvaný „problém“ s vyhořelým jaderným odpadem, který je od svého vzniku čistě psychické, nikoli technologické povahy, rezonuje v západních zemích natolik, že od rozvoje jaderné energie *de facto* upustily. Vždyť právě tento rozvoj má být podle Heideggera nezastavitelný. Vždyť vymáhání přírodní energie má být „předem nastaveno (abstellen) na další dobývání“ a má se samohybně hnát „kupředu za co možná největším užitekem při nejmenších nákladech“⁸⁸.

Nepřecenil proto Martin Heidegger spolu s technooptimisty „planetární ruch novodobé techniky“? A nepodcenil naproti tomu schopnost environmentálních hnutí provést „duchovní mobilizaci“⁸⁹ a kontaminovat svět závratí z jaderné energie? Ve svém výkladu nevyhnutelného nástupu atomového věku Heidegger nejspíše nezohlednil okolnost, jak široce rozšířeným a masovým se může stát jím samým sdílený psychický odpor vzdorující síle techniky vykořeňovat člověka od Země. Kdyby Heidegger reflexivně zaměřil pozornost sám na sebe, respektive na počiňovanou závrať z techniky, zjistil by, že tento regresivní moment má potenciál být docela všední a masovou záležitostí.

„Nepřijme-li do sebe osvícenství reflexi tohoto regresivního momentu, zpečetuje svůj vlastní osud.“⁹⁰ „Osvícenství se musí rozpomenout samo na sebe“,⁹¹ což v našem kontextu znamená, že si musí plně uvědomit, nakolik závrať z modernity promořila svět. Na sebe reflektující osvícenství již nebude naivně propadat technooptimismu. Bude vědět, že stále účinnější získávání energie z přírody *není* žádný samoregulační

---

88 Heidegger (2004, s. 15).

89 Flasch (2000).

90 Adorno & Horkheimer (2009, s. 13).

91 Tamtéž, s. 14.

princip, který by sám od sebe vytáhl lidstvo z ekologické krize. Přecházení k těžbě materiálů se stále vyšší energetickou hustotou (od biomasy, větru, vody a slunce, přes fosilní paliva až po uran nebo thorium) není předem zajištěno žádným zákonem dějin, který technooptimisté předpokládají. Přejít k atomovému věku se neodvívá ve vzduchoprázdnu, ale v politicko-veřejné sféře, kde se střetávají zájmy automobilových lobby, nukleárních velmocí a stavebních společností, zastánců sebe-omezení apod. Proto neexistuje nic, co by předem zaručovalo, že se další pokrok uskuteční.

Touto sebekritikou se osvícenství zřídá „i posledních stop souhlasu s objektivní tendencí dějin“ a dospívá „samo k sobě“.92 „Nejde [mu] o konzervování minulosti“, kterou byl první atomový věk, „nýbrž o naplnění minulé naděje“,93 kterou tato éra představovala. Takové osvícenství ví, že „sebezáchova nakonec automatizována“ *nebyla*, a proto si podle Adorna s Horkheimerem uchovává rozum.94 Sebeuvědomělé osvícenství se potom projevuje jako rozumná vůle, které nezbyvá než chtít naději obsaženou v prvním atomovém věku naplnit. Věří v technologický rozvoj, ale nevěří v to, že se prosadí samovolně a automaticky. Technologie sice dávají lidstvu naději a probouzí v něm optimismus, ale protože stejnou měrou vyvolávají v lidech strach, úzkost, závrať či psychický odpor, činí technologický pokrok nesamozřejmým.

Mnohostranné využití jaderné energie

Protože environmentální krize má mnoho různých podob, avšak jádro řeší výlučně otázku získávání energie, je třeba nastínit jeho mnohostranné uplatnění. Cílem je získat povědomí o tom, že jádro, aniž by poskytovalo záruku, dává alespoň příslib, i když samozřejmě neposkytuje žádnou záruku, řešení celé řady aspektů ekologické krize: od devastování krajiny a intenzity vymírání živočišných druhů, přes znečištění vody a ovzduší, po neduhu intenzivního zemědělství, jako je problém s opylováním v důsledku insekticidů apod.

---

92 Tamtéž, s. 51.

93 Tamtéž, s. 14.

94 Tamtéž, s. 43.

Předně je třeba si výrazný nárůst koeficientu EROI prostřednictvím jádra představit tak, že snižuje celkovou vzácnost energie. Vede tedy *nejen* k poklesu cen elektrické energie, ale také cen za vytápění. Jaderné reaktory *mohou* totiž fungovat zároveň jako teplárny. Jejich teplo lze proto rovněž využít i k odsolování mořské vody. Navíc nové reaktory operující při výrazně vyšších teplotách (až 1000 °C) mohou volně poskytnout drahocenné teplo pro chemické procesy všeho druhu, které jsou tepelně náročné. Díky nim půjde podstatně levněji vyrábět například energetické nosiče jako vodík či syntetická paliva, která dovolí intenzivněji využívat leteckou dopravu.⁹⁵

Nízká cena za elektrickou energii má význam v tom, že otevírá prostor mimo jiné rozvoji tzv. vertikálních farem⁹⁶. Toto energeticky vysoce náročné pěstování pod umělým světlem odstraňuje vlastně všechny neduhy dnešního intenzivního zemědělství. Jednoduše ho totiž nahrazuje ještě intenzivnějším (efektivnějším) zemědělstvím, které je zároveň skutečně ekologické, protože nemá žádný bezprostřední vztah k půdě. Tato elektrifikace zemědělství činí město potencionálně potravinově zcela soběstačným a nezávislým na vnějším přírodním prostředí, které proto může být ponecháno ladem, anebo zalesněno. Oddělení města od venkova z dob první industrializace tím bude dotaženo až do úplného konce: tato diference se stane vnitřní diferencí ve městě samém.

Spolu s cenou za energie klesá rovněž práh, od něhož se začíná ekonomicky vyplácet recyklovat materiály, jež se recyklovat dosud nevyplácelo. Otevírá se tím cesta k tzv. cirkulární ekonomice a celkově pak k celé řadě inovací, které držela pod zámkem vzácnost a nedostatek energie^{97, 98}.

Po společensko-politické stránce vytváří levná energie podmínky, v jejichž rámci půjde skloubit environmentální a sociální politiku. Umožňuje tedy předcházet demonstracím na způsob žlutých vest ve Francii, kdy proti sobě stojí ti, kteří mají strach z konce světa, a ti, jež se

---

95 Letecká doprava podobně jako ta lodní na rozdíl od té vlakové či automobilové nevyžaduje výstavbu a udržování infrastruktury zabírající půdu mezi dvěma místy, které mají být spojeny.

96 Srov. Jenkins (2018).

97 Srov. Sieferle (2010, s. 91).

98 Ralf Peter Sieferle upozorňuje, že agrární společnosti také byly inovativní, avšak narážely na nedostatek energie. Tamtéž.

obávají, že jim peníze nevystačí do konce měsíce. V jiném ohledu čistá a zároveň levná energie uspokojuje jak hlad po energiích v tzv. třetím světě, tak západní „starost“ o svět. Kloubí tedy starost o přítomný okamžik se starostí o budoucnost.

Skoro bezcenná energie dále *zesvětštuje* blahobyt západních zemí a činí ho světským i pro chudou většinu lidstva. Atom ve zkratce znamená globální energetickou spravedlnost. Zesvětštění blahobytu ve prospěch celého lidstva lze pojmut jako *zřeknutí*, které je *naplněné*, protože má adresáta, naproti tomu „zelené“ šetření je neúplné zřeknutí, protože adresáta postrádá. Nakonec výše koeficientu EROI determinuje, kam až sahají energetické zdroje planety, které jsou podle malthusiánství jednou a pro vždy dané.

Završení filosofie

Předložené řešení ekologické krize považuji za světské a prosté. Nevyžaduje totiž velkolepé přehodnocování základních hodnot modernity. Jestliže filosofie něco takového požaduje, měla by se naučit být *pokornější* a *uctivější* před principy moderního světa.

Skromnost a konec megalomanství žádal po filosofii Karl Popper.⁹⁹ Škoda, že tuto skromnost neodhalil v Hegelově filosofii ducha, která nepřehodnocuje, nýbrž prostřednictvím pojmu ducha pokorně ospravedlňuje moderní hodnotu, kterou je vymáhání přírodních zdrojů. Díky Hegelovi zjišťujeme, proč věci, které jsou, jak jsou, jsou také – přinejmenším principiálně – v pořádku.¹⁰⁰

„Další budování nové společnosti už nemůže být předmětem teorie: má se uskutečňovat jako svobodné dílo svobodných individuí. Jestliže je rozum – právě jako rozumná organizace lidstva – uskutečněn, pak je bezpředmětná i filosofie. Neboť filosofie [...] žila z toho, že rozum nebyl ještě skutečností.“¹⁰¹

99 „Předsevzal jsem si dělat po zbytek svého života propagandu intelektuální skromnosti. Existuje tradice, nesmírně silná tradice intelektuální neskromnosti a nezodpovědnosti [...] a tuto tradici můžeme označit slovem hegelianství.“ Popper (1997, s. 90–91).

100 „Největší lstí je podle Hegela to, že věci jsou, tak jak jsou.“ Hyppolite (1946, s. 122); cit dle: Matějčková (2018, s. 31).

101 Marcuse (2003, s. 624).

Protože jsme si ukázali, že už moderní kapitalistický svět vykořisťující přírodu je v sobě rozumný, nemůže být jeho další budování předmětem filosofie či teorie. Tento konec filosofie lze přirovnat k bohu, který je s námi, když nás opouští.¹⁰² I filosofie, která je s námi, je filosofie, která nás opouští. Touto filosofií je Hegelova filosofie ducha. Loučí se s námi právě v momentě, kdy nám „nevěřícím“ odhaluje, že moderní vědecko-technický svět západní civilizace je vnitřně rozumný. V tomto momentě svého konce propouští filosofie moderní svět na svobodu. Tento konec filosofie se proto „ukazuje jako triumf říditelného ustavování vědecko-technického světa a tomuto světu přiměřeného společenského uspořádání. Konec filosofie znamená: počátek světové civilizace založené v západoevropském myšlení.“¹⁰³ Na tomto konci filosofie dnešní doba environmentální krize nic nemění. Není totiž krizí instrumentálního vztahu člověka k přírodě.

Literatura

- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2009): *Dialektika osvícenství*. OIKOYMENH, Praha.
- Adorno, T. W. (2009): *Minima moralia. Reflexe z porušeného života*. Academia, Praha.
- Alcott, B. (2005): „Jevon’s Paradox.“ *Ecological Economics* 54 (1): 9–21 [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0921800905001084>.
- Benjamin, W. (2011): *Teoretické pasáže*. OIKOYMENH, Praha.
- Bhaskar, R. (2012): „Critical Realism in Resonance with Nordic Ecophilosophy.“ In *Ecophilosophy in a World of Crisis*, eds. R. Bhaskar, K. G. Høyer & P. Næss. Routledge, London.
- Bible: písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad* (1993). Praha.
- Bonhoeffer, D. (2006): „Citace z dopisů.“ *Filosofický časopis* 54 (6): 894–898.

102 Bonhoeffer (2006, s. 897). Veršem, že bůh, který je s námi, je bůh, který nás opouští, vykládá protestantský teolog Dieter Bonhoeffer verš z Markova evangelia: „Bože můj, Bože můj, proč jsi mne opustil.“ Bible, Mk 15,34.

103 Heidegger (1993, s. 13).

- Brennan, T. (2000): *Exhausting Modernity: Grounds for a New Economy*. Routledge, London.
- Capellán-Peréz, I. (2019): „Dynamic Energy Return on Energy Investment (EROI) and material requirements in scenarios of global transition to renewable energies.“ In *Energy Strategy Reviews* 26, 100399. [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211467X19300926>.
- Evernden, N. (1993): *The Natural Alien: Humankind and Environment*. University of Toronto Press, Toronto.
- Harvey, D. (2012): *Záhada kapitálu*. Rybka Publishers, Praha.
- Descartes, R. (2016): *Rozprava o metodě*. OIKOYMENH, Praha.
- Dobson, A. (1995): *Green political thought*. Routledge, London.
- Edwards, N. P. (2002): „Infrastructure and Modernity: Scales of Force, Time, and Social Organization in the History of Sociotechnical Systems.“ In *Modernity and Technology*, eds. J. T. Misa, P. Brey & A. Feenberg. Cambridge, Mass / London, s. 185–225, [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <http://pne.people.si.umich.edu/PDF/infrastructure.pdf>.
- Feng, J. et al. (2020): „Evaluation of the onshore wind energy potential in mainland China—Based on GIS modeling and EROI Analysis.“ In *Resources, Conservation and Recycling* 152, 104484 [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0921344919303908>.
- Flasch, K. (2000): *Die geistige Mobilmachung. Die deutschen Intellektuellen und der Erste Weltkrieg. Ein Versuch*. Alexander Fest, Berlin.
- Hall, Ch. A. S. et. al. (2014): „EROI of different fuels and the implications for society.“ *Energy Policy* 64 (January): 141–152 [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421513003856>.
- Hegel, G. W. F. (1960): *Fenomenologie ducha*. Přel. Jan Patočka. ČSAV, Praha.
- Hegel, G. W. F. (1974): *Dějiny filosofie III*. ČSAV, Praha.
- Hegel, G. W. F. (1986a): „Aphorismen aus Hegels Wastebook.“ In *Werke in zwanzig Bänden*, Bd. 2, Suhrkamp, Frankfurt am Main.

- Hegel, G. W. F. (1986b): „Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse 1930. Zweiter Teil. Naturphilosophie.“ In *Werke in zwanzig Bänden*, Bd. 9, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Hegel, G. W. F. (1986c): „Wissenschaft der Logik II.“ In *Werke in zwanzig Bänden*, Bd. 6, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Hegel, G. W. F. (1992): *Základy filosofie práva*. Academia, Praha.
- Hegel, G. W. F. (2019): „O díle Friedricha Heinricha Jacobiho.“ Přel. Tereza Matějčková. In *Recenze, kritika, ironie*, eds. J. Karásek & L. Kollert. Pavel Mervart, Praha, 169–196.
- Heidegger, M. (1993): *Konec filosofie a úkol myšlení*. OIKOYMENH, Praha.
- Heidegger, M. (1995): „Už jenom nějaký bůh nás může zachránit.“ *Filosofický časopis* 43 (1): 3–35.
- Heidegger, M. (2000): *Gelassenheit*. In *Gesamtaufgabe*, Bd. 16, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- Heidegger, M. (2002): *Grundbegriffe der Aristotelischen Philosophie*. Bd. 18. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- Heidegger, M. (2003): *Beiträge zur Philosophie*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- Heidegger, M. (2004): *Otázka techniky*. OIKOYMENH, Praha.
- Heisenberg, W. (1955): *Das Naturbild der heutigen Physik*. Rowohlt, Hamburk.
- Huke, A. et al. (2015): „The Dual Fluid Reactor – A novel concept for a fast nuclear reactor of high efficiency.“ *Annals of Nuclear Energy* 80: 225–235. <https://doi.org/10.1016/j.anucene.2015.02.016>.
- Hyppolite, J. (1946): *Genese et structure de la Phenomenologie de l'esprit*. Aubier, Paris.
- Jenkins, A. (2018): „Food security: vertical farming sounds fantastic until you consider its energy use.“ In *The Conversation* [online] [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://theconversation.com/food-security-vertical-farming-sounds-fantastic-until-you-consider-its-energy-use-102657>.
- Jonge, de E. (2004): *Spinoza and Deep Ecology*. Routledge.

- Kafka, F. (1968): *Aforismy*. Československý spisovatel, Praha.
- Kaplan, J. O. et al. (2009): „The prehistoric and preindustrial deforestation of Europe.“ *Quaternary Science Reviews* 28: 3016–3034.
- Kant, I. (2011): *Úvod ke Kritice soudnosti*. OIKOYMENH, Praha.
- Karásek, J. (2017): *Schellingova metafyzika přírody*. Pavel Mervart, Praha.
- Kenning, T. (2016): „PV Cycle achieves record 96 % recycle rate for silicon-based PV modules.“ In *Pvtech* [online]. 19. 2. 2016 [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.pv-tech.org/pv-cycle-achieves-record-96-recycle-rate-for-silicon-based-pv-modules/>.
- Kosík, K. (1993): *Století Markéty Samsové*. Československý spisovatel, Praha.
- Latour, B. (1998): „To Ecologize or to Modernize. That’s The Question.“ In *Remaking Reality: Nature at the Millenium*, eds. N. Castree & B. Willems-Braun. Routledge, London, New York, s. 220–241.
- MacKibben, B. (2020): „A Bomb in the Center of the Climate Movement‘: Michael Moore Damages Our Most Important Goal.“ In *RollingStone* [online]. 1. 5. 2020 [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.rollingstone.com/politics/political-commentary/bill-mckibben-climate-movement-michael-moore-993073/>.
- Matějčková, T. (2018): *Hegelova fenomenologie světa*. OIKOYMENH, Praha.
- Marcuse, H. & Horkheimer, M. (2003): „Filosofie a kritická teorie.“ *Filosofický časopis* 51 (4): 617–638.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. & Behrens III., W. W. (1972): *The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind*. Universe Books, New York.
- Merchant, C. (1980): *Death of Nature: Woman, Ecology, and Scientific Revolution*. Harper & Row, New York.
- Merchant, C. (1992): *Radical Ecology. The Search for a Livable World*. Routledge, New York.
- Nain, P. & Kumar, A. (2020): „Metal dissolution from end-of-life solar photovoltaics in real landfill leachate versus synthetic

- solutions: One-year study.“ *Waste Management* 114: 351–361 [cit. 21.12. 2021]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2020.07.004>, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0956053X20303706>.
- Passmore, J. (1975): „Attitudes to Nature.“ In *Nature and Conduct*, ed. R. S. Peters. The Macmillan Press, London, s. 251–264.
- Pickard, W. F. (2017): „A simple lower bound on the EROI of photovoltaic electricity generation.“ *Energy Policy* 107: 488–490 [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421517303063>.
- Popper, K. (1997): *Budoucnost je otevřená*. Vyšehrad, Praha.
- Sharp, H. (2011): *Spinoza and the Politics of Renaturalization*. University of Chicago Press.
- Sieferle, R. P. (2010): „Im Einklang mit der Natur.“ In *Das Montagsforum*, eds. M. Werner et al., Dornbirn, 2010, s. 86–93.
- Spaemann, R. & Löw, R. (2004): *Účelnost jako filosofický problém. Dějiny a znovuobjevení teleologického myšlení*. Přel. K. Šprunk. OIKOYMENH, Praha.
- Staněk, L. (2020): „Bohatství lesů rozvezou, vody vysuší a hory srovnají.“ *Literární měsíčník Host* (květen 2020): 40–47.
- Stone, A. (2013): „Alienation from Nature and Early romanticism.“ *Ethical Theory and Moral Practice* 17 (1): 41–54.
- Vetlesen, A. J. (2015): *The Denial of Nature: Environmental Philosophy in the Era of global capitalism*. Routledge, London.
- Wandschneider, D. (1993): „Von der Unverzichtbarkeit einer systematischen Naturphilosophie.“ In *Systeme im Denken der Gegenwart*, ed. H.-D. Klein. Bouvier, Bonn, s. 152–165.
- Weber, M. (2009): „Protestantská etika a duch kapitalismu.“ In *Metodologie, sociologie, politika*. OIKOYMENH, Praha.
- Weißbach, D. et al. (2013): „Energy intensities, EROIs (energy returned on invested), and energy payback times of electricity generating power plants.“ *Energy* 52: 210–221 [cit. 21. 2. 2021]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360544213000492>.

- Welsch, W. (1996): *Vernunft: Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- White, L. T. (1967): „The Historical Roots of Our Ecological Crisis.“ *Science* 155 (3767): 1203–1207.
- Wrigley, E. A. (2010): *Energy and the English Industrial Revolution*. Cambridge University Press.
- Zimmerli, Ch. W. (1997): *Technologie als „Kultur“*. Hildesheim Olms Weidmann.

Abstract

The Environmental Crisis and the End of Philosophy

By means of Hegel's philosophy of Spirit the present paper justifies Descartes' "mortification" of nature to *res extensa* as the exclusive condition of possibility of solving the environmental crisis. It reveals that the modern – exploitative – treatment of nature is not the foundation of the environmental crisis but the basis for its solution. This revelation turns our attention from the (theoretical) origins and impels us to ascend to everyday (practical) life. This "overcoming of mediation" results in the standpoint of "reflexive naivety" which knows that it should not re-evaluate the instrumental relationship towards nature institutionalized by capitalism, but instead consequently assert this relation so that humanity extracts energy from nature by even more efficient ways and thereby displacing the less efficient manner of today. The promise says that the even more efficient extraction of energy from nature allows us to leave nature affected by the relatively inefficient extraction alone in the sense of Heidegger's concept of *Gelassenheit*.

Key words: ecological crisis, enlightenment, EROI, Gelassenheit, Hegel, Heidegger, modernity, nuclear energy, *res extensa*, Spirit, technology

Korda, T. (2022): „Environmentální krize a konec filosofie.“ *Filosofie dnes* 14 (1): 60–89. Dostupné z www.filosofiednes.ff.uhk.cz